

lişmekte olan Vlach (Vlah) dağ kasabaları Voskopoye, Vitkuk ve Linotopi'yi yerle bir etmeleriyle durum değişti. Vlach hıristiyan nüfusunun bir kısmı Florina'ya yerleşti. Bölgeyi ziyaret eden Fransız seyyahı François Pouqueville'nin 1815'te yazdıklarına göre Florina'da çoğunluğu Türkler'e ait olan 700 hâne ve zengin bir pazar vardı. XIX. yüzyıl boyunca şehrin Makedon-Bulgar nüfusu hızlı bir şekilde arttı ve Vlachlar'ın bir kısmı da asimile oldu. Gustav Weigand'ın 1890'larda verdiği yaklaşık rakamlara göre Florina'nın nüfusu 4000 Türk, 2000 Bulgar ve 100 Vlach'tan oluşuyordu. 1310 (1892) tarihli *Manastır Vilâyeti Salnâmesi*'ne göre Florina'nın toplam nüfusu 9156 idi. Daha güvenilir ve daha ayrıntılı olan Vasil Kançev'in 1900 yılına ait istatistiklerinde ise nüfusun 5000'i Türk, 2820'si Bulgar, 1600'ü Çingene, 200'ü müslüman Arnavut, 100'ü hıristiyan Arnavut, 84'ü Vlach ve 20'si yahudi olarak gösterilmektedir.

Kâmûsü'l-a'lâm'da, Florina'da XIX. yüzyılın sonlarında yedi cami, iki tekke, bir medrese, bir rüşdiye, bir ibtidâiye, beş müslüman, iki Yunan ve bir Bulgar mektebi, iki kilise, 300 dükkân, on dokuz han ve bir hamamın bulunduğu belirtilmektedir (V, 1314). Tekkeler Halvetî ve Nakşibendî tarikatlarına aitti. Nakşibendî tarikatının bir kütüphanesi de vardı. Şehirdeki müslümanlara ait en eski yapılar, Muharrem 878 (Haziran 1473) tarihli vakfiyesi bulunan, Gazi Evrenos'un torunu Gazi Yâkub Bey'in yaptırdığı cami ve imaretti. 1544 tarihli kayıtlara göre burada ayrıca yine Yâkub Bey'e ait bir cami, Hamza Bey Camii ve Mektebi ile İlyas Bey Zâviyesi de bulunmaktaydı (BA, TD, nr. 235, s. 239-242).

XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başında Florina ve çevresi Yunanlılar, Bulgarlar, Sırp ve Vlachlar arasında, Makedonya'nın parçalanması ve kendi topraklarına katılması amacıyla yapılan yoğun çatışmalara sahne oldu. Bu savaşlarda Türk olan çiftlik sahipleri kendilerini Helenleştirmeye çalışan Yunanlılar'a karşı Bulgarlar'ı tuttular ve maiyetlerindeki çiftçileri Bulgar okulları ve kiliselerine gönderdiler.

I. Balkan Savaşı sırasında Sırp ordusu Florina'yı ele geçirdi (21 Kasım 1912); ancak Sırp kısa bir süre sonra şehri Yunanlılar tarafından alınan Gevgili (Gjevgjili) tren istasyonu ile değiştirdiler. Yeni sınır şehrin 15 km. doğusundaydı. Balkan savaşları ile I. Dünya Savaşı esna-

sında ve sonrasında Florina ve çevresindeki müslümanlar bölgeden ayrıldılar, bir kısmı da Türkiye'ye göç etti (1900'de 60.025 olan Florina nüfusunun % 27'si müslümandı). Makedonca-Bulgarca konuşan hıristiyanların birçoğu Sırp veya Bulgarlar'ın kontrolündeki topraklara yerleşti. Manastır ve çevresindeki Helenleştirilmiş Vlachlar Yunan idaresindeki bölgelere geçtiler. 1923 Lozan Antlaşması'ndan sonra Anadolu'dan gelen birçok Rum Florina'daki boş evlere yerleştirildi. Bu tarihten itibaren Florina büyük çoğunluğunu Yunanlılar'ın teşkil ettiği bir şehir haline geldi. Savaşlar sırasında ve daha sonra İslâmî yapılar yıkıldı. 1959'da burada son derece bakımsız iki cami vardı; 1976'ya kadar ise sadece küçük bir hamam ayakta kalabildi. Bugün burası 12.000 nüfuslu bir kasaba durumundadır.

Florina bazı meşhur Türk şair ve yazarlarının doğum yeridir. 1828'de ölen ve geride tefsir, mantık ve tıp dalında on iki eser bırakan Mantıkî Mustafa Efendi, Nâzım Özgünay (ö. 1939) ve Necatî Cumalı bunların en önde gelenleridir. Cumalı 1976'da yayımlanan *Makedonya 1900* adlı eserinde Florina'yı anlatmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

- BA, TD, nr. 16 m, s. 478-481; TD, nr. 235, s. 239-242; *Cizye Defteri*, Sofia, National Library, nr. F. 14 A., 72; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, V, 574-575; F. C. H. L. Pouqueville, *Voyage en Grèce*, Paris 1826; Mehmed Tefik, *Manastır Vilâyeti Tarihçesi*, Manastır 1328 (Sırpça trc. "Kratka Istorija Bitolskog Vilayeta", *Bratstvo*, nr. 43, Beograd 1933, s. 189-244); G. Weigand, *Die Aromunen*, Leipzig 1895, s. 123; V. Kânçev, *Makedonija, Etnografija, Statistika* (Sofia 1900), Sofia 1970, II, 549-551; L. Schultze, *Jena*, Jena 1927, s. 160; A. Stojanovski, *Gradovite na Makedonija ot krajot na XIV do XVII Vek*, Skopje 1981, s. 64-72; *Kâmûsü'l-a'lâm*, V, 1314; *Megalî Ellinikî Enkyklopedia*, Athens, ts., XXIV, 82-85.

MACHIEL KIEL

FLÜGEL, Gustav Leberecht

(1802-1870)

Alman şarkiyatçısı.

Saksonya'nın Yukarı Lausitz (Haute-Lusace) bölgesinde Bautzen'de doğdu. Orta öğrenimi sırasında Grekçe ve Latince dersleri aldı. 1821 yılında Leipzig Üniversitesi'ne girerek burada Krug, Rosenmüller, Winer ve Winzer gibi ünlü ilim adamlarından teoloji, felsefe ve Doğu dilleri okudu. 1824'te üniversite eğitimini ta-

mamladı. 1827'de Kraliyet Kütüphanesi'nde araştırma yapmak ve Hammer-Purgstall'ın el yazmaları üzerinde çalışmak için Viyana'ya giderek iki yıl orada kaldı. Bu arada Macaristan ve Steiermark'a da (Styrie) geçti; ayrıca Berlin, Münih, Brunswick yakınlarındaki Walsenbüttel, Hannover, Göttingen, Cassel ve Frankfurt kütüphanelerinde de araştırmalar yaptı. 1829 Eylülünün sonlarında Paris'e gidip Collège de France'da Arapça ve Farsça kurslarını, Ecole Spéciale des Langues Orientales'de de Silvestre de Sacy'nin derslerini takip etti ve kütüphanelerdeki el yazmaları üzerinde çalıştı. 1830 yılında Saksonya'da Dresden'e gitti; 1832'de Meissen'e geçerek kraliyet kolejinde (Fürstenschule Saint-Afra) profesör oldu. 1838'de Silezya'ya ve ertesi yıl birkaç el yazmasını görmek üzere Paris'e, bir müddet İsviçre ve Münih'te bulunduktan sonra da 1840'da Viyana'ya gitti. Bu arada ağır bir hastalığa tutulması sebebiyle öğretim üyeliğinden istifa etti. 1850 yılında Münih, Salzburg ve Viyana'yı kapsayan uzun bir yolculuğa çıktı, bir süre de Steiermark'ta von Hammer-Purgstall'ın Hainfeld şatosunda dinlendi. 1851, 1852 ve 1854 yıllarının yaz aylarında Viyana Kraliyet Kütüphanesi'ndeki el yazmalarının katalogunu hazırladı. 1855'te Meissen'i terk ederek Dresden'e yerleşti ve 5 Temmuz 1870 tarihinde orada öldü.

Eserleri. 1. *Der Vertraute Gefährte des Einsamen in Schlagfertigen Gegenreden von Ettseâlibi aus Nisabur (Muhtaşar min Kitâbi Mü'nisi'l-vaḥîd fi'l-muḥâdarât li's-Şe'âlibî)*. Flügel'in Viyana'da 1829'da neşrettiği bu eser, Gildemeister'in de belirttiği gibi (*ZDMG*, XXXIV/1, s. 171-172) Seâlibî'nin Mü'nisi'l-vaḥîd'i değil Râgib el-İsfahânî'nin *Muḥâdarâtü'l-üdebâ*'sının bir bölümüdür. 2. *Geschichte der Araber*. Araplar'ın tarihi üzerine olup üç cilt halinde Dresden (1832-1840) ve Leipzig'de (1864) basılmıştır. 3. *Corani textus arabicus* (Leipzig 1834, 1842, 1858). Kur'an metni olup âyetlerin numaraları konusunda müsteşriklerin esas aldıkları nüsha olagelmıştır. 4. *Dissertatio de arabicis scriptorum graecorum interpretibus* (Meissen 1841). Grekçe eserleri Arapça'ya tercüme edenler hakkındadır. 5. *Concordantiae Corani arabicae* (Leipzig 1842). Kur'an-ı Kerim üzerine yapılan ilk fihrist çalışmasıdır. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Ḳur'ân* adlı çalışmasında bu eserden önemli ölçü-

de faydalanmıştır. 6. *Definitiones Sejjidi Sherif Ali Ben Mohammed Dschordschani* (Leipzig 1845). Seyyid Şerif el-Cür-cânî'nin *et-Ta'rifât*'ının şerhi olan Latince eserde süfi istilahlara ve genel olarak da felsefi terminolojiye geniş yer verilmiştir. Kitapta ayrıca Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin tasavvuf terimlerine dair küçük bir risâlesi de bulunmaktadır. 7. *Lexicon Bibliographicum et Encyclopaedicum a Mustafa Ben Abdallah Katip Jelebi dicto et et nomine Haji Khalifa celebrato* (I-VII, London 1835-1858). Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn*'unun Latince'ye tercümesi olup bir fihristle birlikte Londra'da Oriental Translation Committee tarafından yayımlanmıştır. Her sayfanın üst tarafında Arapça metin, alt tarafında ise tercümesi yer almaktadır. İlk altı cildi *Keşfü'z-zunûn*'un tercümesi olan kitabın VII. cildi şahıs indeksleriyle alfabetik sıra dışında anılan kitaplar indeksini, nüsha farklarıyla ilgili bilgileri, tashihleri ve ayrıca Kahire'de Ezher, Ebû'z-Zehab Mehmed Bey ve Şeyhüniyye medreseleri, Şam'da Azmâde Abdullah Paşa, Halep'te Ahmediyye Medresesi kütüphaneleri, Rodos Kütüphanesi, İstanbul'daki Fâtiha, Süleymaniye, Kılıç Ali, Hâfız Ahmed Paşa, Köprülü, Şehid Ali Paşa, Damad İbrâhim Paşa, Yenicami, Beşir Ağa, Âtîf Efendi, Aya-sofya, Galatasaray, Nuruosmaniye, Koca Râgıb Paşa, Lâleli, III. Ahmed, Veliyyüddin Efendi, Âşir Efendi, Murad Molla, Sultan Abdülhamid ve Hâlet Efendi kütüphanelerinde bulunan yaklaşık 24.000 adet kitabın fihristlerini ihtiva etmektedir. *Keşfü'z-zunûn*'un 1941'de İstanbul'da yapılan baskısında belirtildiği gibi Flügel'in bu çalışmada bazı hatalar ihtiva etmektedir. Ancak böylesine büyük ve yazılması zaman isteyen bir eserin tamamen hatasız olması mümkün değildir ve bunlar yalnız Flügel'den değil bir kısmı da Kâtib Çelebi'den ve Flügel'in mukaddimesinde belirttiği gibi çeşitli nüshalardaki yanlışlıklardan kaynaklanmaktadır. 8. *Al-Kindî, genannt der Philosoph der Araber* (Leipzig 1857). Ya'kûb b. İshak el-Kindî ile ilgili bir eserdir. 9. *Die Classen der hanefischen Rechtsgelehrten* (Leipzig 1860). 10. *Die Krone der Lebensbeschreibungen enthaltend die classe der Hanefiten von Zeinad-Din Kasim İbn Kutlubuga* (Leipzig 1862). Hanefî fıkıh âlimlerinin biyografilerini ihtiva eden Kâsim b. Kutluboga'nın *Tâ-cû't-terâcim fî tabakâti'l-Hanefiyye* adlı kitabının neşridir. 11. *Mani seine*

Lehre und seine Schriften (Leipzig 1862). İbnü'n-Nedîm'e ait *el-Fihrist*'in Mani hakkındaki kısmının Arapça metin, tercüme ve açıklamalarıyla birlikte neşridir. 12. *Die grammatischen Schulen der Araber* (Leipzig 1862). Basra ve Küfeger ekollerine dairdir. 13. *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der K. K. Hofbibliothek zu Wien* (I-III, Wien 1865-1867). Viyana Kraliyet Kütüphanesi'ndeki Arapça, Farsça ve Türkçe yazmaların katalogudur. 14. *Kitâbü'l-Fihrist* (I-II, Leipzig 1871-1872). İbnü'n-Nedîm'in meşhur eserinin Flügel'in ölümünden hemen sonra J. Rö-diger ve A. Müller'in katkılarıyla yapılmış neşridir. 15. "Catalog der arabischen, persischen, türkischen, syrischen und aethiopischen auf der Hof und Staatsbibliothek zu München". Münih Devlet Kütüphanesi'ndeki Arapça, Farsça, Türkçe, Süryânice ve Habeşçe el yazmalarının fihristi olan eser Viyana'da *Anzeige-Blatt*'ta yayımlanmıştır (XLVII, 1-46). 16. "Sojuti's Leben und Schriften". Süyütî'nin hayatı ve eserleri üzerine kaleme alınmış olan eser üç makale halinde *Anzeige-Blatt*'ta neşredilmiştir (LVIII, 25-40; LIX, 20-36; XCII, 34-60). 17. "Die neuen Erwerbungen orientalischer Handschriften auf der Bibliothek zu Paris". Paris Bibliothéque Nationale'e yeni sağlanan yazmalar üzerine olup üç makale halinde *Anzeige-Blatt*'ta yayımlanmıştır (XC, 1-16; XCI, 1-9; XCII, 34-60). 18. "Zuschrift an S. Exc. den Hrn. Grafen Moritz Dietrichstein. Die neu erworbenen orient. Handschriften der K. K. Bibliothek zu Wien". Viyana Kraliyet Kütüphanesi'ndeki yazmalar hakkındadır ve yine *Anzeige-Blatt*'ta iki makale halinde neşredilmiştir (XCVII, 1-31; C, 1-31).

BİBLİYOGRAFYA :

Keşfü'z-zunûn (nşr. Şerefettin Ya'İtkaya), nâşirin mukaddimesi; G. Dugat, "Flügel", *Histoire des orientalistes*, Paris 1870, II, 91-100; G. Pfanmüller, *Handbuch Der Islam-Literatur*, Leipzig 1923, bk. indeks; Ziriklî, *el-A'lam*, II, 363-364; Necib el-Akîkî, *el-Müsteşrikûn*, Kahire 1980, II, 363-364; Mişâl Cühâ, *ed-Dirâsâtü'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye ft 'Urûbbâ*, Beyrut 1982, s. 192-193; Abdurrahman Bedevî, *el-Mevsû'atü'l-müsteşrikûn*, Beyrut 1984, s. 285-288; *Bibliographie der Deutschsprachigen Arabistik und Islamkunde* (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1992, III, 392-395; J. Gildemeister, "Der angebliche Ettseâlibi", *ZDMG*, XXXIV/1 (1880), s. 171-172; A. A. von Arne, "Die Divergenzen zwischen den Flügen -und dem Azhar- Koran", *WZKM*, LXXVIII (1988), s. 9-21; "Flügel", *TA*, XVI, 400; "Flügel", *EAm*, XI, 401.

ALİ MURAT YEL

FOÇA

Bosna-Hersek'te Ceotina nehrinin Drina'ya kavuştuğu yerde bulunan bir şehir.

Şehre ait ilk kesin bilgiler 1368 tarihine kadar iner. Buranın Osmanlı idaresine geçişi 1465'te gerçekleşmiştir. Osmanlı hâkimiyeti altında, İstanbul'u Dubrovnik'e bağlayan ticarî yol kavşağında bulunması ve iklimin tarım ve meyve yetiştirmeye uygun olması sebebiyle önemli bir ticaret ve idare merkezi haline geldi. 1470'te Foça yeni teşkil edilen Hersek sancağının merkezi oldu. Müteakip yüzyıl boyunca 1572'ye kadar sancak beyinin zaman zaman Mostar'da oturması, buranın bir sancak merkezi olduğu yolunda bazı düşüncelere yol açmış da bu geçici bir durumu göstermiş olmalıdır. Nitekim 1572'de sancak merkezinin Foça'dan Taşlıca'ya (Pljevlja) taşındığı ve 1833'e kadar burada kaldığı bilinmektedir. Fakat sancak beyi zaman zaman bölgeden ayrıldığı sıralarda ket-hüdâsını Foça'da bırakıyordu.

1470'te Foça, aynı zamanda bütün Hersek'i içine alan ve o zamanki adı Drina olan kazanın merkezi durumundaydı. 1483-1495 yılları arasında burası için "Foça kazası" adı kullanılmaya başlandı ve daha sonra bu ad süreklilik kazandı. 1510'lardan sonra Hersek'te yeni kazalar oluşturuldu.

1585 tarihli *Tahrir Defteri*'ne göre Foça önemli bir İslâm şehri hüviyeti kazanmıştı. Burada on yedisi müslüman, biri hem müslüman hem de hıristiyan yerleşmesine açılmış bulunan on sekiz mahalle yer almaktaydı. Hıristiyanlarla müslümanların ortaklaşa oturdukları mahalle varoş kesimindeydi ve burada on iki hâne müslüman, on bir hâne hıristiyan yaşıyordu. Tamamı müslümanlarla meskûn mahallelerin en kalabalık olanları ise Mustafa Paşa, Hacı Ali, Hacı Mustafa, Mürmin Bey, İbrâhim Çelebi adlarını taşıyordu. Sultan Bayezid adını taşıyan cami çevresi de yine bir mahalle durumundaydı. Bu tarihte şehirde toplam müslüman hâne sayısı 550-600 dolayında idi (yaklaşık 2500-3000 kişi).

Evliya Çelebi'ye göre Foça büyük bir şehirdi ve burada diğer görevlilerin yanı sıra şehir kethüdâsı bulunuyordu. 1664'te mevcut olan on sekiz mahallenin onu müslüman, yedisi hıristiyan (Ortodoks ve Katolik), biri yahudi mahallesiydi; toplam hâne sayısı 2160 idi. Evliya Çelebi'nin